

## Əhali coğrafiyası

### İzahat vərəqəsi

Fənn BDU-nun coğrafiya fakültəsində qiyabi təhsil alan bakalavrlara 16 saat (12 saat – mühazirə, 4 saat – məşqələ) həcmində tədris olunur. Fənnin tədrisində məqsəd əhali coğrafiyasının elmi əsaslarının, demoqrafik proseslərin, miqrasiyanın, dini, irqi, etnik tərkibinin və dünyada yerləşməsinin öyrədilməsidir.

#### Mövzular üzrə saatların paylanması.

| Nö           | Mövzular                                                                               | Cəmi | Müh. | Məş. |
|--------------|----------------------------------------------------------------------------------------|------|------|------|
| 1            | Əhali coğrafiyasının predmeti, vəzifəsi və məqsədi. Coğrafiya elmləri sistemində yeri. | 2    | 2    |      |
| 2            | Əhalinin sayı və təkrar istehsalı coğrafiyası. Demoqrafik siyasət.                     | 2    | 2    |      |
| 3            | İrqlərin coğrafiyası. Dünya əhalisinin etnik tərkibi və dinlərin coğrafiyası           | 4    | 2    | 2    |
| 4            | Əmək ehtiyatları və əhalinin məşqullüğü                                                | 2    | 2    |      |
| 5            | Əhalinin miqrasiyası və əhali sıxlığı                                                  | 2    | 2    |      |
| 6            | Əhalinin məskunlaşması, şəhər və kənd məskənləri                                       | 4    | 2    | 2    |
| <b>Cəmi:</b> |                                                                                        | 16   | 12   | 4    |

#### 1. Əhali coğrafiyasının predmeti, vəzifəsi və məqsədi.

##### Coğrafiya elmləri sistemində yeri.

İqtisadi və sosial coğrafiyasının əsas vəzifələrindən biri əhalinin tədqiqidir. Əhali coğrafiyası əhalinin ərazi qruplarını, məskunlaşmış ərazi sistemlərini və onların müxtəlif sosial-iqtisadi və təbii şəraitdə formalaşma və inkişaf xüsusiyyətlərini öyrənir. Fənnin vacib tərkib hissələrinə aşağıdakı göstəricilərin tədqiqi aiddir: əhalinin yaş, cins, milli və sosial tərkibi, əhalinin məşğulluğu, əhalinin yerləşmə xüsusiyyətləri.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Əhali coğrafiyası nəyi öyrənir?
2. Əhali coğrafiya hansı mənbələrdən istifadə edir?
3. Əhali coğrafiyası hansı elmlərlə sıx bağlıdır?

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 7-17); 7(səh. 7-18)

## **2. Əhalinin sayı və təkrar istehsalı coğrafiyası.**

### **Demoqrafik siyasət.**

Dünya əhalisinin sayının dinamikası, bunun iqtisadi, sosial, ekoloji problemləri və ölkələr üzrə paylanması. Əhali sayının dinamikasının öyrənilməsinin əsas məqsədi ayrı-ayrı regionların əhalisinin formalaşmasının təhlilidir. Əhalinin təbii hərəkəti və ona təsir edən sosial-iqtisadi, demoqrafik, təbii və başqa amillərin rolu. Təkrar istehsal tipləri. Müxtəlif tipli ölkələrdə əhalinin təbii hərəkəti və onun coğrafi fərqləri. Əhalinin cins, yaş tərkibi və coğrafi fərqləri. Demoqrafik siyasət anlayışı, onun regional xüsusiyyətləri. Hər bir ölkənin maraqlarına cavab verən demoqrafik siyasətin aparılması.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Əhalinin qeydiyyat növləri.
2. Dünya əhalisinin zamanca sayının dəyişməsi.
3. İnsanın yaranma nəzəriyyələri.
4. Əhalinin təkrar istehsalı və regional fərqləri.
5. Doğum və ölümə təsir edən amillər.
6. Demoqrafik siyasətin mahiyyəti.
7. Regionlar və ölkələr üzrə demoqrafik siyasət.

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 18-100), 7(səh.19-109)

### **3. İrqlərin coğrafiyası. Dünya əhalisinin etnik tərkibi və dinlərin coğrafiyası**

İrqlər və onların təsnifatı. Bəşəriyyətin dörd iri avropoid, monqoloid, neqroid, avstraloid və bir sıra aralıq irqlərə bölünməsi qəbul olunmuşdur. İrqlərin formalaşmasında təbii şəraitin rolu və irqlərin yayılma coğrafiyası. “Rasizm” anlayışı və onun mənfi cəhətləri.

Etnoqenez anlayışı. Etnik proseslər və onların növləri. “Pasionar” nəzəriyyəsi. Konsolidasiya və asimilyasiya prosesləri. Xalqların təsnifatının prinsipləri, dil ailələri və qrupları. Xalqların coğrafiyası. Dünyanın etnik münaqişə zonaları.

Din və onun yaranması. Dünyəvi yerli və qəbilə dinlərin coğrafiyası. Dinin cəmiyyətdə rolu.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Əhalinin irqi tərkibi və irqlərin yaranma səbəbləri.
2. Böyük və onların tərkibində kiçik irqlər.

3. İnsanların etnik tərkibi və etnoqenez anlayışı.
4. Etnosların inkişafı və nəzəriyyələri.
5. Xalqların təsnifatı.
6. Dünya və regional əhəmiyyətli dinlər.
7. İslam dininin mahiyyəti və coğrafiyası.

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 101-181), 7(səh. 110-201), 4(səh. 70-142, 267-309, 482-498)

#### **4. Əmək ehtiyatları və əhalinin məşqulluğu**

Əmək ehtiyatları anlayışı. İşlək əhali. İqtisadi fəal əhali. Əmək qabiliyyətli əhali. Müxtəlif ölkələrdə əmək qabiliyyətli yaşın aşağı və yuxarı sərhədləri. Məşğulluq və məşğul əhali. Təsərrüfat sahələri üzrə əmək ehtiyatlarından istifadənin xüsusiyyətləri. Müxtəlif tip ölkələrdə əmək ehtiyatlarının məşğulluq səviyyəsi, əhalinin peşə tərkibi. Beynəlxalq əmək bazarı. Qadın və kişi əməyindən istifadənin xüsusiyyətləri. İşsizlik problemləri.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Əmək ehtiyatları anlayışı.
2. İqtisadi fəal əhali.
3. Beynəlxalq əmək bazarı.
4. Regionlar üzrə əmək ehtiyatlarından istifadə.
5. İşsizlik və onun aradan qaldırma prosesləri.

**Ədəbiyyat:** 1(səh.182-193), 7(səh. 202-215)

#### **5. Əhalinin miqrasiyası və əhali sıxlığı**

Miqrasiya anlatışı, növləri və formaları. Miqrasiyanın kəmiyyət göstəriciləri. Etnik proseslərin və urbanizasiyanın inkişafında miqrasiyanın rolu. Beynəlxalq miqrasiyanın əsas mərhələləri və istiqamətləri. Köçkünlər və məcburi köçkünlər.

Əhalinin sıxlığı və onun göstəriciləri. Sıxlıq əmələ gətirən amillər. Əhalinin sıxlığının iqtisadi və sosial əhəmiyyəti. Yer kürəsində əhalinin sıxlıq regionları.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Miqrasiyanın səbəbləri və növləri.
2. Məcburi miqrasiya.
3. Miqrasiya olunan regionlar.
4. Azərbaycanda miqrasiya.
5. Əhali sıxlığına təsir edən amillər.
6. Dünyada sıxlıq regionları.
7. Əhali sıxlığı və təsərrüfat.

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 194-247), 7(səh. 216-275)

## **6. Əhalinin məskunlaşması, şəhər və kənd məskənləri**

Məskunlaşma çox maraqlı termin olub, yaşayış məskənlərinin yaranmasından və onların ərazi formalaşmasından bəhs edir. Məskunlaşmanın öyrənilmə əhəmiyyəti və məskunlaşma nəzəriyyələri. Yaşayış məntəqələrinin ərazi sistemləri, əsas tipləri və formaları. Yaşayış məntəqələrinin şəhərlərə və kəndlərə aid edilməsi qaydaları. Urbanizasiya prosesləri və göstəriciləri. Şəhərlərin tipologiyası və təsnifatı. İqtisadi-coğrafi mövqey və şəhərlər.

Urbanizasiyanın müasir formaları. Aqlomerasiya və meqalopolis anlayışları.

Kənd əhalisi və kənd yeri anlayışı. Kənd yaşayış məntəqələrinin tipləri.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Məskunlaşma anlayışı və formaları.
2. Şəhər məskunlaşması.
3. XX-XXI əsrlərdə urbanizasiya prosesləri.
4. Şəhər aqlomerasiyaları və meqalopolislər.
5. Kənd yaşayış məskənləri və məskunlaşma xüsusiyyətləri.

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 248-332), 7(səh. 276-372), 3(səh. 50-131), 2(səh. 313-377)

**Məşğələ mövzular üzrə suallar.**

1. Təkrar istehsala təsir edən amillər.
2. Xalqların təsnifat prinsipləri.
3. Etnik proseslər.
4. Demoqrafik siyasət və onun regional fərqləri.
5. Dünya əhalisinin dinamikası.
6. Dünyada əhalisi sıx olan rayonlar.
7. Əhalinin yayılması və qanunauyğunluğu.
8. Təbii şəraitin əhali məskunlaşmasında rolu.

**Ədəbiyyat**

1. Əfəndiyev V.Ə., Nağıyev S.K. «Əhali coğrafiyası» Bakı 2006

2. Əfəndiyev V.Ə. . «Urbanizasiya və Azərbaycan şəhər yaşayış məskənləri» Bakı 2002
3. Əfəndiyev V.Ə., Dəmirqayayev S.Q. . «Azərbaycan Respublikası şəhərlərinin inkişafının coğrafi məsələləri» Bakı 1995
4. Гумилев Л.Н. «Этногенез и биосфера Земли» Рольф Москва 2002
5. Перцик Е.Н. «Города мира» Москва 1999
6. Чебоксаров Н.Н. «Народы, расы, культуры» Москва 1971
7. Əфəндиєв В.А., Нагиев С.К. «География населения» Баку 2005
8. Шувалов Е.Л. «география населения» М.1985
9. Ковалев С.А., Ковальская Н.Я. «География населения» СССР М.1980

## Geourbanistika

### İzahat vərəqəsi

Geourbanistika (şəhərlər coğrafiyası) fənni BDU-nun Coğrafiya fakültəsində qiyabi coğrafiya ixtisası üzrə təhsil alan bakalavrlara 14 saat həcmində tədris olunur. (10s.- müh., 4s.-məşq.) Geourbanistika iqtisadi coğrafiyanın vacib bölmələrindən biridir. Fənnin tədrisində məqsəd müasir urbanizasiyanın əsas anlayışlarını, xüsusiyyətləri və inkişaf perspektivlərini, şəhərlərin layihələşdirilməsinin əsaslarını, poyensialını və onun qiymətləndirilməsini öyrənilməsidir.

#### Mövzular üzrə saatların paylanması

| Nö    | Mövzular                                                                                                    | Cəmi | Müh. | Məşq. |
|-------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
| 1     | Kursun məqsədi. Müasir urbanizasiyanın əsas anlayışları, xüsusiyyətləri. Urbanizasiyanın coğrafi baxışları. | 2    | 2    |       |
| 2     | Şəhərlərin inkişafının əsas tarixi mərhələləri.                                                             | 4    | 2    | 2     |
| 3     | Urbanizasiya sistemlərinin modelləri. Şəhərlərin təsnifatı və tipologiyası.                                 | 2    | 2    |       |
| 4     | Şəhərlərin iqtisadi-coğrafi mövqeyi və əsas ünsürləri                                                       | 2    | 2    |       |
| 5     | Şəhərlərin layihələşdirilməsinin əsasları.                                                                  | 4    | 2    | 2     |
| Cəmi: |                                                                                                             | 14   | 10   | 4     |

## **1. Kursun məqsədi. Müasir urbanizasiyanın əsas anlayışları, xüsusiyyətləri. Urbanizasiyanın coğrafi baxışları.**

Vahid məskunlaşma sisteminin inkişafı strategiyasında şəhər coğrafiyası nəzəriyyəsinin əhəmiyyəti. Müasir urbanizasiyanın əsas xüsusiyyətləri. Şəhər aqlomerasiyalarının formalaşması. Suburbanizasiya, konurbasiya, reurbanizasiya anlayışları. Megalopolislərin yaranması. Böyük şəhərlərin müsbət və mənfi cəhətləri. İnlişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə urbanizasiya xüsusiyyətləri. Şəhərlərin inkişafının tənzimlənməsi problemləri.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir:**

1. Geourbanistikanın mahiyyəti.
2. Urbanizasiya anlayışı və inkişaf səviyyəsi.
3. Urbanizasiyaya təsir edən amillər.
4. Urbanizasiyanın formaları.

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 12-26; 313-335), 3(səh.290-300; 308-314), 6(səh. 13-57), 7(səh. 325-336)

## **2. Şəhərlərin inkişafının əsas tarixi mərhələləri.**

İctimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi prosesində şəhərlərin tarixi inkişaf dövrləri. Qudarlıq cəmiyyəti şəhərləri. Qədim Şərqin şəhərləri və inkişaf xüsusiyyətləri. Antik dövrün şəhərləri və gələcək şəhərlərin inkişafına təsiri. Orta əsr şəhərləri və inkişafına təsiri. Orta əsr şəhərləli və memarlıq üslubları. Böyük coğrafi kəşflərin şəhərlərin inkişafına təsiri.

Ticarət yolların dəyişməsinin şəhərlərin dirçəlməsinə və süqutuna təsiri. XX əsrdə inkişaf etmiş ölkələrində şəhərsalma ideyaları.

Qədim və orta əsr Azərbaycan şəhərləri. Azərbaycanda şəhərsalma ideyalarının inkişafı.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Şəhərlərin inkişaf mərhələləri.
2. Antik dövr şəhərlərinin inkişafı.
3. Orta əsr şəhərlərinin xüsusiyyətləri.
4. Yeni dövr şəhərləri və Böyük Coğrafi Kəşflərin şəhərlərin inkişafına təsiri.
5. Azərbaycanın şəhərlərinin inkişafı.
6. XX əsrdə şəhərsalma prosesləri.

**Ədəbiyyat:** 1(səh. 91-118), 2(səh. 28-50), 6(səh. 59-220)

### **3. Urbanizasiya sistemlərinin modelləri. Şəhərlərin təsnifatı və tipologiyası.**

B.Kristallerin «mərkəzi yerlər» modeli, A.Lyoşun, U.İzardın, Klarkın modelləri. Şəhərlərin əhalisinin sayına görə təsnifatı. Kiçik, orta, iri, böyük və milyonçu şəhərlər. Təsərrüfat funksiyalarına görə şəhərlərin təsnifatı. Şəhəryaradıcı funksiyalar. İqtisadi-coğrafi mövqeyinə görə tipologiyası.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Urbanizasiya sistemlərinin iyerarxiyası.
2. Kristallerin nəzəriyyəsi.
3. Şəhərlərin təsnifatı.

4. Şəhərlərin tipologiyası.

5. Şəhər əmələgətirən funksiyalar.

**Ədəbiyyat:** 6(səh. 238-246), 1(səh. 240-271), 7(səh. 313-324), 8(səh. 101-195), 3(səh. 280-289)

#### **4. Şəhərlərin iqtisadi-coğrafi mövqeyi və əsas ünsürləri**

Şəhər ərazi sistemində. İqtisadi-coğrafi mövqey anlayışı, onun əsas ünsürləri: tarixlik, nadilik, fərdiləşdirici rol. İqtisadi-coğrafi mövqeyin komponentləri ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməsi (mikro-, mezo-, makromövqeylər)

«Mərkəzi şəhər» anlayışı. Şəhərin areal mərkəzində, areallar arasındakı, beynəlxalq əlaqələr fokusunda yerləşməsinin əhəmiyyəti.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. İqtisadi-coğrafi mövqey anlayışı.
2. İCM-in təhlil etmə miqyasları.
3. İCM-in seçilməsi və şəhərin inkişafına təsiri.
4. İCM-in zamanca dəyişməsi və şəhərlərə təsiri.
5. Bakı şəhərinin iqtisadi coğrafi mövqeyi.

**Ədəbiyyat:** 6(səh. 246-270), 3(səh. 271-279), 7(səh. 305-313)

#### **5. Şəhərlərin layihələşdirilməsinin əsasları.**

Şəhərin baş planı, layihələşdirilməsi mərhələləri. Layihə iştirakçılarının tərkibi. Layihənin həyata keçirilməsi və tətbiqi. Şəhərin inkişaf funksiyalarının təhlili və proqnozu. Şəhərdə mənzil və sənaye tikintisi aparılacaq ərazinin təbii şəraitinin

qiymətləndirilməsi. Şəhərin mühəndis sistemi. Yeraltı məkandan istifadə və müxtəlif ölkələrin təcrübəsi.

**Mövzu əhatəsində tələbə bilməlidir.**

1. Şəhərin iqtisadi-coğrafi inkişafının əsası.
2. Şəhərmələgətirən və şəhərəqulluq edən sahələrin təyini.
3. Layihələrin növləri.
4. Miqrasiyanın təsiri.
5. Qonşu şəhərlərin layihələşdirməyə təsiri.

**Ədəbiyyat:** 8(səh. 195-240), 6(səh. 271-303).

**Məşğələ mövzular üzrə suallar.**

1. Urbanizasiyanın regionlar üzrə xüsusiyyətləri hansı amildən asılıdır?
2. Meqalopolislərin formalaşdığı ərazilər.
3. Böyük şəhərlər hansı global problemlərə təsir göstərir?
4. Qədim dünyanın ən iri şəhərləri hansılardır?
5. Antik dövrdə şəhərsalmanın hansı xüsusiyyətləri olub və indiki şəhərlərə necə təsir edir?
6. XVI-XVII əsrlərdə İtaliyanın şəhərləri niyə öz əhəmiyyətlərini itirdilər?
7. İqtisadi-coğrafi mövqey necə miqyasda təhlil olunur?
8. Kristallerin nəzəriyyəsi nədən bəhs edir?
9. Suburbanizasiya nə deməkdir?

## **Ədəbiyyat**

1. Əfəndiyev V.Ə.«urbanizasiya və Azərbaycan şəhər yaşayış məskənləri» Bakı 2002
2. Əfəndiyev V.Ə., Dəmirqayayev S.Q. .«Azərbaycan Respublikası şəhərlərinin inkişafının coğrafi məsələləri» Bakı 1995
3. Əfəndiyev V.Ə., Nağıyev S.Q. .«Əhali coğrafiyası» Bakı 2006
4. Девис К. «Зарождение и развитие городов на Земном шаре»
5. Лампо Г.М. «География городов с основами градостроительства» Москва 1987
6. Перцик Е.Н. «Города мира. География мировой урбанизации» Москва 1999
7. Эфендиев В.А., Нагиев С.К. «География населения» Баку 2005
8. Боже-Гарнте Ж., Шабо Ж. «Очерки по географии городов» М1973
9. Afandiyev V.A. «Urbanization and settlement of Azerbaijan» Constanta 2004